

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

ІВАНОВА ЯННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 159.9+159.964.21

**АДАПТИВНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ПАСІОНАРНОСТІ
ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент
Кузнєцова Оксана Володимирівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», доцент кафедри загальної та диференціальної психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент
Батраченко Іван Георгійович,
Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля»,
професор кафедри педагогіки та психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Бикова Світлана Валентинівна,
Одеська державна академія будівництва та архітектури, доцент кафедри філософії, політології, психології та права.

Захист дисертації відбудеться «27» грудня 2018 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «27» листопада 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження спричинена запитом на вивчення характеристик особистості, що визначають можливості людини не тільки приймати трансформаційні процеси, котрі відбуваються у суспільстві, але й є психологічними передумовами ініціювання цих перетворень. У цьому контексті особливу роль відіграє пасіонарність, яка дає імпульс для порушення стабільності середовища й одночасно виступає ресурсом створення нових умов існування.

Вивчення пасіонарності здійснюється в міждисциплінарному науковому просторі, про що свідчить інтерес до цього феномена з боку філософії, соціології, культурології, історії, педагогіки, психології. Поняття «пасіонарність» було введено в науковий дискурс Л. М. Гумільовим, його концептуальна розробка стала продовженням фундаментальних положень вчення В. І. Вернадського про біосферу та ноосферу. Вагоме значення стосовно окресленої проблеми мають наукові праці, в яких пасіонарність вивчається в контексті дослідження особистісної зумовленості суспільної свідомості (Б. Г. Ананьєв, І. Г. Батраченко, М. Й. Боришевський, О. Ф. Лазурський, О. М. Леонтєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова, А. В. Фурман); в яких передбачається розгляд людини як суб'єкта життєдіяльності, висвітлення проблематики пошуку сенсу та втілення вищих духовних ідей, реалізації індивідуального життєвого шляху, розуміння стосунків з іншими людьми, соціумом та культурними цінностями (К. О. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, М. Й. Боришевський, Ф. Ю. Василюк, Л. К. Велитченко, Т. П. Гаак, Л. П. Журавльова, З. С. Карпенко, Д. О. Леонтєв, І. П. Лобанкова, А. В. Массанов, А. В. Петровський, В. В. Плохих, В. А. Роменець, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, О. Я. Чебикін, В. М. Ямницький); аналіз соціальної комунікації та системних процесів (Т. П. Гаак, О. К. Гуц, К. Л. Дорошак, В. В. Коробіцин, Т. І. Курцев, Р. О. Кенетова, Ю. Ю. Некрасов). Найбільш перспективною виявилася думка, за якої пасіонарність розглядається як властивість особистості та характеристика індивідуальності (С. В. Бикова, О. Г. Васиютинська, Д. Г. Давидов, І. С. Зіміна, М. І. Коваленко, А. А. Налчаджян, В. С. Ротенберг, І. М. Стребкова). З огляду на ці позиції досліджуються структурні компоненти, види, прояви пасіонарності, аналізуються риси особистості, що з нею пов'язані.

Слід відзначити недостатність досліджень, що спеціально спрямовані на вивчення пасіонарності як стійкої властивості особистості та аналіз її психологічних чинників. У сучасній психології практично не розглядається співвідношення пасіонарності з адаптивністю, хоча такий напрямок дозволяє розкрити механізми здатності особистості до конструктивних дій, спрямованих на зміни середовища.

Важливість і актуальність окресленої проблеми, її недостатня наукова розробка визначили необхідність формулювання теми дослідження «Адаптивність як психологічний чинник пасіонарності особистості».

Зв'язок з науковими планами, програмами, темами. Робота виконувалася у межах наукової роботи кафедри загальної та диференціальної психології «Особистісне зростання психолога, педагога на етапі професійного навчання: диференціально-психологічний підхід» (номер держреєстрації № 0114U000016), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Тему дослідження затверджено вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 13 від 25.06.2015 р.) та узгоджено у Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 27.09.2016 р.).

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та емпіричне вивчення структурно-динамічних та індивідуально-психологічних характеристик пасіонарності, що зумовлені адаптивністю.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу теоретико-емпіричних досліджень уточнити психологічний зміст поняття «пасіонарність особистості», охарактеризувати структуру пасіонарності як стійкої властивості особистості, визначити її співвідношення з адаптивністю та іншими властивостями, обґрунтувати модель детермінації пасіонарності адаптивністю.

2. Розробити програму емпіричного дослідження, визначити систему методів та методик для діагностики феноменів, що вивчаються; створити психодіагностичну методiku для вивчення компонентів пасіонарності.

3. Проаналізувати взаємозв'язки між показниками пасіонарності та широкого спектру властивостей особистості, в тому числі адаптивності.

4. Вивчити індивідуально-психологічні особливості пасіонарності, що виявляються в характеристиках властивостей, котрі аранжують її прояви.

5. Оприяти рівень розвитку та якісну своєрідність пасіонарності, специфіка якої зумовлена різнорівневими характеристиками адаптивності.

Об'єкт дослідження: пасіонарність як властивість особистості.

Предмет дослідження: індивідуально-психологічні характеристики пасіонарності, що зумовлені адаптивністю.

Гіпотеза дослідження:

- структура пасіонарності містить такі компоненти: емоційний, когнітивний, потребо-мотиваційний, ергічний, вольовий, поведінковий;

- індивідуальні прояви пасіонарності виявляються в специфіці пов'язаних з нею властивостей, що відображають екзистенціально-сміслові аспекти психічного світу особистості, характеристики її самосвідомості тощо;

- адаптивність як властивість особистості, що має континуально-ієрархічну структуру та бере участь у регуляції як внутрішньоособистісних процесів врівноваження різних аспектів «Я», так і системи взаємодії

особистості з середовищем, є психологічним чинником пасіонарності, котрий зумовлює специфіку проявів її структурно-динамічних, індивідуально-психологічних характеристик та їх поєднань.

Теоретико-методологічна основа дослідження: принципи системно-структурного підходу до розуміння особистості (О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова та інші); принципи детермінації (О. Г. Асмолов, Г. С. Костюк, О. Ф. Лазурський, С. Д. Максименко, О. Я. Чебикін та інші); основи диференційно-психологічного підходу та фундаментальні праці з індивідуальних відмінностей (А. Анастасі, В. Д. Небиліцин, А. Є. Ольшаннікова, О. П. Саннікова та інші); методологія організації психологічного теоретико-емпіричного дослідження (Л. Ф. Бурлачук, О. О. Бодальов, А. Д. Наследов та інші); положення про особистість як проактивний суб'єкт діяльності (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, Г. С. Костюк, С. М. Симоненко, Л. А. Снігур та інші); концепції екзистенціальної та гуманістичної психології (Ф. Ю. Василюк, Д. О. Леонт'єв, А. Ленгле, І. Ялом, К. Ясперс та інші), когнітивні рішення завдання (К. Дункер, О. М. Леонт'єв, В. Ф. Спиридонов, О. К. Тихомиров та інші), теоретичні уявлення про процеси адаптації та адаптивність (Г. О. Балл, О. В. Кузнецова, А. А. Налчаджян, О. П. Саннікова, І. М. Сімаєва, А. В. Фурман та інші), теоретичні уявлення про пасіонарність як властивість особистості (О. Г. Васютинська, Л. М. Гумільов, Д. Г. Давидов, І. М. Стребкова та інші).

Методи дослідження. У роботі використано методи: теоретичні (аналіз літературних джерел, систематизація та узагальнення наукової інформації); емпіричні (анкетування, опитування, тестування); математико-статистичні (кореляційний, факторний, регресійний аналізи, t-критерій Ст'юдента); методи якісного аналізу та інтерпретації даних (контент-аналіз, самозвіти, методи «асів» та «профілів»). Математико-статистична обробка даних здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 23.0 for Windows.

До психодіагностичного комплексу увійшли наступні методики. Для дослідження пасіонарності використовувалася спеціально розроблена авторська «Методика діагностики компонентів пасіонарності» (О. В. Кузнецова, Я. В. Іванова). Для вивчення властивостей особистості, що гіпотетично пов'язані з пасіонарністю, застосовані: «Методика визначення інтегральних форм комунікативної агресивності» (В. В. Бойко); «Опитувальник самоставлення» (В. В. Столін, С. Р. Пантелеєв); 16-PF особистісний опитувальник Р. Кеттелла; «Методика діагностики самоактуалізації особистості» (А. В. Лазукін, в адаптації Н. Ф. Каліної); «Тест смисложиттєвих орієнтацій» (Дж. Крамбо, Л. Махолік, в адаптації Д. О. Леонт'єва); «Методика діагностики усвідомленості життя» (А. Ленгле, К. Оглер); методика «Шкала часової перспективи ZTP1» (Ф. Зімбардо, в адаптації А. Сирцової). Вивчення адаптивності та адаптивних механізмів здійснено за допомогою методик: «Тест-опитувальник соціальної адаптивності», «Структурна композиція особистісної адаптивності» (О. П. Саннікова, О. В. Кузнецова); Шкали превентивної адаптивності (за моделлю І. М. Сімаєвої) – модифікація методики

«Розміщення себе на умовній шкалі» Т. В. Дембо – С. Я. Рубінштейн); «Індекс життєвого стилю» (Г. Келлерман, Р. Плучек, Г. Конте).

Емпіричне дослідження проводилось протягом 2013–2017 років. До вибірки ввійшли слухачі факультету післядипломної освіти та студенти Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, студенти Одеського національного політехнічного університету, Одеського вищого професійного училища морського туристичного сервісу, Київської державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. В емпіричному дослідженні взяли участь 636 осіб. Окремо вибірка стандартизації авторської методики склала 280 осіб. Отже, загальна кількість обстежених складає 916 осіб.

Наукова новизна результатів:

- *уперше* побудовано модель, що розкриває функціональні прояви адаптивності в системі феноменологічних, структурних, динамічних характеристик пасіонарності; доведено, що специфіка проявів структурно-динамічних та індивідуально-психологічних параметрів пасіонарності зумовлена адаптивністю як багаторівневою властивістю особистості; теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено компоненти пасіонарності (емоційний, когнітивний, потребо-мотиваційний, ергічний, вольовий, поведінковий); визначено індивідуально-психологічні характеристики пасіонарних та інпасіонарних осіб, що виявляються у специфіці самоставлення, самоактуалізації, смисложиттєвих орієнтацій та інших властивостей особистості; розкрито особливості осіб з різним ступенем зрілості адаптивності, що відображають якісно-кількісне сполучення компонентів пасіонарності;

- *уточнено* уявлення про психологічну сутність пасіонарності особистості, розширено та поглиблено знання про систему її взаємозв'язків з іншими властивостями особистості;

- *дістало* подальшого розвитку вчення про психологічні чинники пасіонарності особистості та її індивідуально-психологічну специфіку, про функції адаптивності та закономірності її взаємодії з іншими властивостями особистості.

Практичне значення отриманих результатів. Розроблено (у співавторстві) психодіагностичну методику для вивчення компонентів пасіонарності, що є надійною, валідною і може бути застосована на практиці. Теоретичні положення та емпіричні результати дослідження стали основою для розробки програм психологічної корекції та оптимізації проявів пасіонарності з урахуванням її індивідуальних характеристик.

Основні результати дослідження були впроваджені у навчальний процес Одеського національного політехнічного університету (довідка про впровадження від 11.09.2018 р.), Одеської академії неперервної освіти Одеської обласної ради (акт № 726 від 01.10.2018 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (акт №1/898 від 13.11.2018 р.).

Особистий внесок здобувача в роботах, виконаних у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що

пояснюють структуру пасіонарності, експліковано та описано психологічний зміст її компонентів; здійснено постановку проміжних дослідницьких задач, проведення емпіричних процедур, аналіз анкет-самозвітів, математико-статистичну обробку даних, виконання завдань з психометричної перевірки методики та розробки її дизайну.

Апробація результатів дисертації. Матеріали й результати дослідження висвітлювалися й обговорювалися на Міжнародних науково-практичних конференціях: «Проблеми особистості у сучасній психології: теорія, методологія, практика» (Одеса, 2016); «Соціальні, психологічні та політичні проблеми транскордонної безпеки» (Одеса, 2016); «Проблеми і перспективи соціально-економічного розвитку територій» (Ополе, Польща, 2016); «Розвиток особистості у рамках просторово – часової організації життєвого шляху» (Одеса, 2016); «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2016); «Комунікація і медіація» (Одеса, 2016); «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (Переяслав-Хмельницький, 2017); «Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2016); III Міжнародному конгресі «Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі» (Одеса, 2017); Всеукраїнських науково-практичних конференціях молодих учених та студентів «Проблеми сучасної психології особистості» (Одеса, 2016, 2017, 2018), на щорічних аспірантських семінарах Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2014-2017), на засіданні наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2018).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 17 публікаціях, з них: 4 статті опубліковано у фахових наукових виданнях України, 2 статті – у зарубіжному науковому періодичному виданні, 1 авторське свідоцтво, 10 статей у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи становить 250 сторінок, основний зміст викладено на 184 сторінках. Робота містить 35 таблиць, 13 рисунків, 5 додатків. Список використаних джерел включає 304 найменувань, з них 12 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, що вивчається, доцільність її наукового дослідження; визначено мету, об'єкт, предмет, завдання дослідження; надано перелік використаних методів та психодіагностичних методик; розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів; надані відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, кількість публікацій за темою дисертації; наведено дані щодо обсягу та структури роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічні основи вивчення пасіонарності як властивості особистості та її детермінації адаптивністю» здійснено теоретичний аналіз проблеми пасіонарності в історичному та сучасному контекстах; проаналізовано визначення поняття «пасіонарність»; розкрито покомпонентний склад пасіонарності як стійкої властивості особистості; здійснено теоретичний аналіз співвідношення пасіонарності з іншими властивостями; висвітлено співвідношення адаптивності та пасіонарності.

Аналіз наукової літератури засвідчив складність та неоднозначність у розумінні психологічної сутності пасіонарності. З одного боку, деякі автори схиляються до точки зору, що пасіонарність – це, перш за все, прояви інших властивостей: креативності, толерантності, харизматичності особистості та прагнення до самоактуалізації, з іншого – пасіонарність розуміється як самостійний психічний феномен, що вслід за Л. М. Гумільовим розглядається як характерологічна домінанта, непоборне внутрішнє прагнення (усвідомлене або неусвідомлене) до діяльності, спрямованої на здійснення якої-небудь мети, як потреба і здатність змінювати навколишнє середовище (суспільне та природне). Вчені вказують на інтегративний характер пасіонарності як особистісного утворення, що містить складний комплекс характеристик. Найчастіше пасіонарність розглядається як енергійність та активність особистості, вміння проявляти вольові зусилля, постійна готовність до дії (Л. М. Гумільов, Д. Г. Давидов, В. С. Ротенберг). У низці досліджень основними визнаються епістеміологічні та екзистенційні аспекти пасіонарності, вказується на зв'язок пасіонарності та духовності (Т. П. Гаак, А. М. Горбунов).

Погляд на пасіонарність з позицій екзистенційного підходу, основні положення якого надано в роботах Д. Б'юдженталя, А. Ленгле, Р. Мея, В. Франкла, Е. Фромма, І. Ялома та пов'язані з аналізом таких позицій, як необхідність особистості знайти власну самоцінність (А. Ленгле), подолання власної обмеженості (Е. Фромм) та екзистенційного вакууму (В. Франкл), набуття сенсу (Д. О. Леонтьєв), дозволяє розглядати її як стійку властивість особистості, що сприяє перетворенню дійсності, дієвому втіленню задумів і найбільш яскраво виявляється у вирішенні екзистенціальних задач. Перетворення дійсності є функціональним рішенням (за К. Дункером), що виникає в процесі вирішення екзистенційної задачі, яка спрямована на подолання екзистенційних протиріч, коли дихотомічні елементи задачі набувають нового значення, нового співвідношення між собою.

Інтенціональність пасіонарності знаходить свій вираз у фіксації на екзистенційному пошуку, утвердженні себе в світі, розкритті свого призначення, що активізує пошук релевантних умов для реалізації своєї автентичності, викликає активну діяльність, непереборне прагнення змінити існуючу дійсність. З цих позицій пасіонарність є властивістю особистості, що виявляється у здатності до перетворення довколишнього світу, створення новизни (змін) через дієве втручання у хід процесів та подій; у схильності до порушення балансу у взаємодії з довколишнім середовищем, як способу

утримання стабільності внутрішнього світу (вірність ідеям, задумам, цілям) та прояву аутентичного, концептуального Я (відчуття та реалізація покликання).

Аналіз психологічної сутності пасіонарності дозволив виокремити наступні компоненти: *емоційний* (емоційна залученість до процесу змін, пристрасне захоплення, переживання, пов'язані з відчуттям свого призначення; утвердження себе у світі в контексті буття, свободи, сенсу, відповідальності); *когнітивний* (розуміння свого призначення в житті; когнітивне фокусування на цілі, думки про перетворення дійсності); *потреба – мотиваційний* (відчуття потреби в екзистенційному сповненні, пошук екзистенційної задачі; мотивація до перетворення дійсності); *ергічний* (енергетичний тонус, бадьорість та ресурси сил в реалізації мети); *вольовий* (готовність докладати зусилля, спрямовані на долання бар'єрів в реалізації мети); *поведінковий* (дії, спрямовані на зміни (трансформацію, руйнування) усталеного порядку речей заради мети та ідеалів; дії з протиборства звичним стратегіям, навіть ціною певної жертви).

У результаті теоретичного пошуку властивостей особистості, котрі супроводжують прояви пасіонарності, вдалося встановити, що ця властивість пов'язана з емоційною зрілістю, конструктивною агресивністю, пошуковою активністю, лідерським потенціалом; самоактуалізацією та творчим мисленням (О. Г. Васютинська, Л. М. Гумільов, А. А. Налчаджян, В. С. Ротенберг); надзусиллями та напруженням, що викликано духовними потребами (А. О. Горелов, Т. П. Гаак, І. С. Стороженко, І. М. Стребкова.); з неадаптивною активністю, адаптивною та адаптацією (О. Г. Васютинська, І. С. Зіміна, М. І. Коваленко, Н. В. Сапригіна).

З сучасних позицій в психології адаптація розглядається як єдність взаємозумовлених і протилежно спрямованих процесів врівноваження суб'єкта із середовищем, а не як пасивне пристосування до середовища (Г. О. Балл); як процес оптимальної відповідності особистості та оточуючого середовища в ході здійснення власної діяльності людини, який дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби та реалізовувати пов'язані з ним значущі цілі, забезпечуючи в той же час відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища (Ф. Б. Березін, А. О. Реан). Наголошується на існуванні двох форм адаптації особистості: активної (людина прагне вплинути на середовище, змінити його) та пасивної (не взаємодіє з середовищем, підлаштовується до нього) (А. А. Налчаджян). Отже, прояви пасіонарності в процесах взаємодії особистості з середовищем знаходять місце саме в процесах активної адаптації та мають подвійний характер: з одного боку, це процес долання інертності середовища до змін, руйнування стереотипів (тобто порушення стабільності середовища), з іншого боку, це створення дещо зміненого середовища (нових умов), що найбільшою мірою відповідають задумам, цінностям, меті, ідеям особистості.

Узагальнення теоретичних даних показує, що в системі психічної адаптації вагоме значення має й прояв адаптивності як здатності особистості (А. М. Богомолів, О. В. Кузнцова, О. Г. Маклаков, А. А. Налчаджян, А. О. Реан, В. І. Розов, О. П. Саннікова, І. М. Сімаєва тощо). З позицій континуально-ієрархічної концепції, обґрунтованої О. П. Санніковою,

адаптивність є складною властивістю особистості, структура якої має наступні рівні: формально-динамічний, змістово-особистісний, соціально-імперативний. При цьому всі рівні утворюють функціональну єдність, головними аспектами якої є: збереження / відновлення рівноваги у взаємодії через адаптивну регуляцію; зчленування / інтеграція суб'єктів взаємодії. Основні характеристики адаптивності дозволяють розглядати її в якості чинника пасіонарності, що створює підґрунтя для конструктивної перетворювальної активності. Аналіз психологічної сутності адаптивності вказує на можливість розгляду її впливу на пасіонарність у кількох аспектах, що відображено у моделі адаптивної детермінації пасіонарності (рис.1).

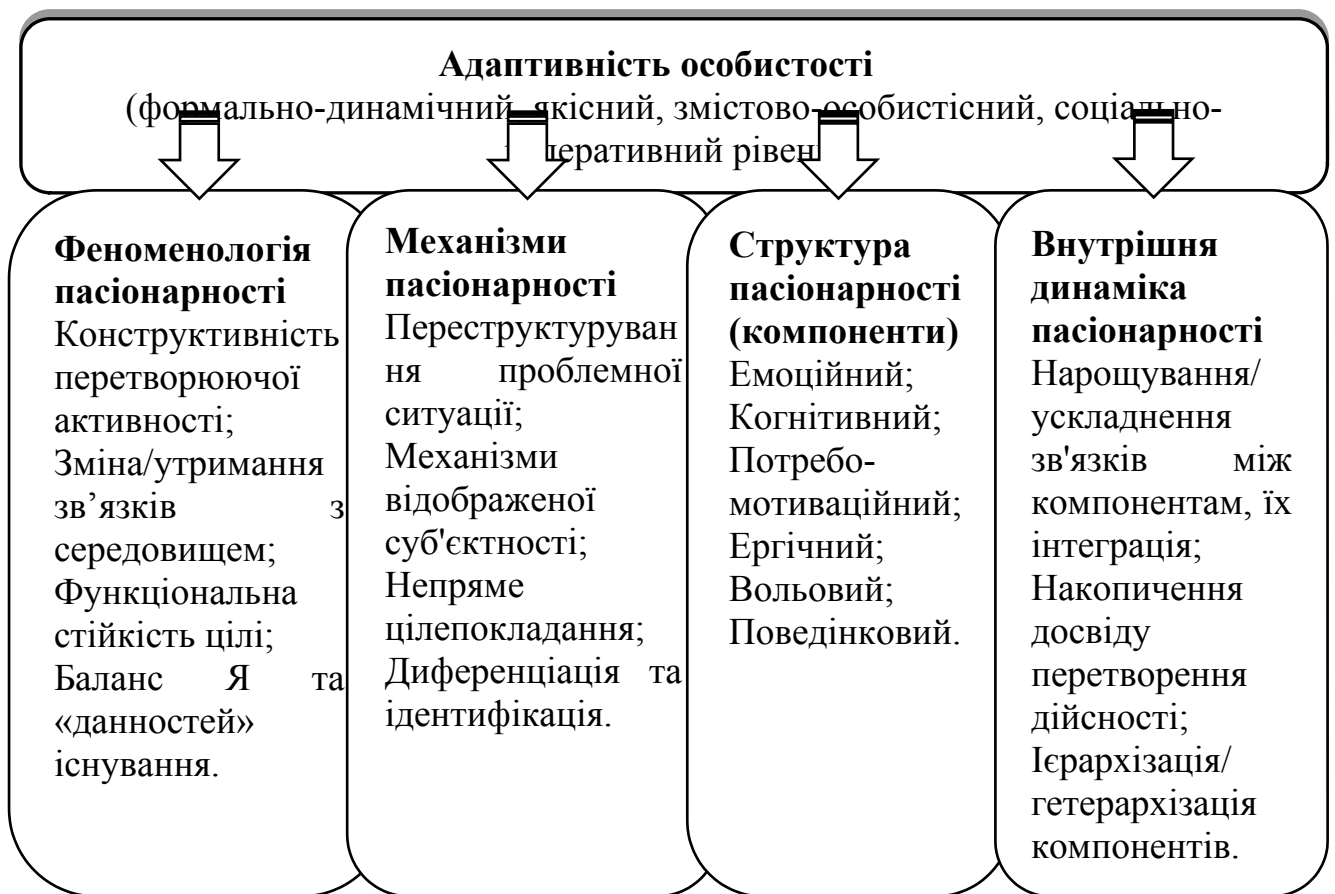

Рис.1. Модель детермінації пасіонарності адаптивністю

Відповідно наведеній моделі адаптивність, як складна інтегральна властивість особистості та багаторівневе утворення, зумовлює спектр феноменологічних ознак пасіонарності, впливає на структурування її компонентів, розгортання внутрішньої динаміки.

У другому розділі «Організаційно-методичні засади емпіричного дослідження психологічних особливостей пасіонарності та адаптивності» наведено опис логіки емпіричного дослідження, його основного задуму та шляхів організації; обґрунтовано вибірку обстежених; здійснено огляд

психодіагностичних методик, котрі надають відомості про пасіонарність; презентовано короткий опис методик, використаних для вивчення широкого спектру властивостей, що розглядаються у співвідношенні з пасіонарністю. Надано інформацію про процедуру розробки та апробації психодіагностичної методики, призначеної для вивчення компонентів пасіонарності.

Емпіричне дослідження особливостей пасіонарності, що зумовлені адаптивністю як багаторівневою властивістю особистості, реалізовано у наступні три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний. Для його проведення залучено 636 осіб – представників обох статей, різного віку, різних професій, соціальних статусів. Обрана вибірка обстежених репрезентативна щодо генеральної сукупності, що дозволяє виявити загально-психологічні виміри пасіонарності та здійснити аналіз її внутрішньоособистісних аспектів.

Складність вивчення пасіонарності спричинена протиріччям у теоретичному опрацюванні проблеми пасіонарності, що супроводжуються й утрудненнями методичного характеру, та виявляється у недостатності емпіричних процедур, спеціально призначених для психометричної фіксації кількісних та якісних параметрів цієї властивості особистості. Це спонукало до розробки відповідно до сформульованого теоретичного конструкту психодіагностичного опитувальника «Методика діагностики компонентів пасіонарності». Попередньо за допомогою контент-аналізу творів психологів було уточнено ключові ознаки семантики поняття «пасіонарність», до яких увійшли: «екзистенційність», «внутрішні ресурси», «стійкість мети», «енергія», «перетворення», «активність». Отримані відомості, а також результати теоретичного аналізу проблеми, власних спостережень та бесід з людьми, які характеризуються яскравою пасіонарністю, стали підґрунтям для створення авторської методики.

Шкали методики відповідають теоретичному конструкту і презентують емоційний, когнітивний, потребо-мотиваційний, ергічний, вольовий, поведінковий компоненти пасіонарності. Сума шкал дає загальний показник. Кожен з параметрів є біполярним континуумом, на полюсах якого концентруються протилежні за змістом й за значенням (вкрай низькі та максимально високі) характеристики показників. Індивідуальні значення за вказаними вище параметрами та їх сукупність відображають як рівень розвитку, так і якісну своєрідність пасіонарності.

Проведена стандартизація методики, яка передбачала: перевірку надійності (надійність частин тесту, тест-ретестову надійність, надійність паралельних форм), валідності (лицевої, конструктної, конвергентної та дискримінантної) та дискримінативності, розробку нормативних шкал. Для перевірки конструктної валідності проведено факторний аналіз, котрий згрупував простір ознак (індикаторів) у шість факторів, що відповідають шкалам (показникам) методики. Результати факторного аналізу підтвердили відповідність емпіричної структури методики її теоретичному конструкту. Результати апробації показали, що створена методика є надійним, валідним психодіагностичним інструментом.

У роботі застосовувалися психодіагностичні методики, призначені для вивчення психологічних характеристик, котрі гіпотетично пов'язані, за теоретичними даними, з показниками пасіонарності: комунікативна агресивність, самоствавлення, самоактуалізація, смисложиттєві орієнтації, усвідомленість життя, часова перспектива, механізми психологічного захисту, спектр властивостей за факторною моделлю Р. Кеттелла. Окремим напрямком емпіричного дослідження стала діагностика адаптивності – цілісної властивості, що презентована у сукупності показників формально-динамічного, змістово-особистісного, соціально-імперативного рівнів, а також характеристик превентивної адаптивності, які пов'язані з розумінням майбутніх змін, гнучкістю поведінкових стратегій в ситуаціях невизначеності.

У третьому розділі «Аналіз результатів емпіричного дослідження специфіки пасіонарності, що зумовлена різнорівневими характеристиками адаптивності» презентовано емпіричні дані, котрі розкривають характер взаємозв'язків пасіонарності з широким спектром властивостей особистості, в тому числі з адаптивністю; описано психологічні характеристики осіб з різним рівнем пасіонарності; розкрито відмінності у проявах пасіонарності адаптивних та неадаптивних особистостей; встановлено особливості структурно-динамічних параметрів пасіонарності, що зумовлені статусом адаптивності.

В результаті проведеного кореляційного аналізу встановлено наявність чисельних та багатозначних зв'язків між показниками пасіонарності та обраними властивостями особистості. Відмічаються додатні кореляційні зв'язки більшості показників пасіонарності ($p \leq 0.01$), ($p \leq 0.05$): з факторами (за моделлю Р. Кеттелла) «пармія, сміливість – тректія, боязкість» (Н), «аутія, мрійливість – праксернія, практичність» (М), «сургенсія, експресивність – десургенсія, стриманість» (F), «висока тривожність – низька тривожність» (F_1); зі всіма шкалами сенсожиттєвих орієнтацій – «мета», «процес», «результат», «локус контролю – Я», «локус контролю – життя»; зі шкалами самоактуалізації – «цінність», «природа людини», «креативність», «автономність»; з усвідомленістю життя, зі шкалою «свобода»; з параметрами часової перспективи: «гедоністичне теперішнє», «майбутнє». Між показниками пасіонарності та комунікативної агресивності переважно від'ємні взаємозв'язки ($p < 0.01$), найбільше – зі шкалою «неможливість переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти». Відмічаються неоднозначні тенденції у взаємозв'язках показників пасіонарності зі шкалами самоствавлення: додатні зв'язки демонструють ергічний та потребо-мотиваційний компоненти, від'ємні – емоційний та поведінковий.

Встановлено численні додатні зв'язки ($p < 0.01$), ($p \leq 0.05$) показників пасіонарності та адаптивності. Отримані дані свідчать, що з формально-динамічними та якісними показниками адаптивності пов'язаний найбільшою мірою ергічний компонент пасіонарності. Ознаки змістово-особистісного та соціально-імперативного рівнів адаптивності корелюють зі всіма компонентами пасіонарності, за виключенням вольового. Інтегральний показник зрілості адаптивності, що відображає повноту цієї властивості, її силу та інтегрованість,

має додатні зв'язки з більшістю компонентів пасіонарності: когнітивним ($p \leq 0.05$), ергічним (при $p \leq 0.01$), вольовим ($p \leq 0.01$), потребо-мотиваційним ($p \leq 0.01$), загальним показником пасіонарності ($p \leq 0.01$). Значущі додатні кореляційні зв'язки були отримані між більшістю компонентів пасіонарності та параметрами превентивної адаптивності: «уявлення про майбутнє», «готовність до здійснення внутрішніх та зовнішніх дій для адаптації до змін», «розуміння сенсу майбутніх подій», «відкритість до нового та гнучкість» ($p \leq 0.01$). Кореляційний аналіз засвідчив, що пасіонарність пов'язана з механізмами психологічного захисту (регресією, компенсацією, інтелектуалізацією, реактивним утворенням).

За допомогою факторного аналізу виділено шість груп показників: «цілеспрямованість, уявлення про майбутнє – практичність в життєвих справах»; «екзистенційність – готовність змінюватися»; «адаптивність (змістово-особистісний та соціально-імперативний рівні) – комунікативна агресивність»; «самопізнання – слабкість Я»; «адаптивність (формально-динамічний та якісний рівні) – залежність від групи»; «пасіонарність». Зазначимо, що до фактору, в якому зібрались всі ознаки пасіонарності, увійшла частина показників адаптивності.

Результати множинного регресійного аналізу засвідчують вплив на пасіонарність наступних компонентів адаптивності: ідейно-трансформаційний; готовність до здійснення дій, що спрямовані на досягнення цілі; імперативно-орієнтовний (з додатнім знаком); контроль-регулятивний та суб'єктивно-нормативний (з від'ємним знаком). Найбільш значущим предиктором пасіонарності є ідейно-трансформаційний компонент адаптивності, який визначає готовність особистості до прийняття нових ідей, які поширюються у суспільстві, здатність переосмислити досвід та знайти нові смисли як прояв когнітивної гнучкості і чутливості до змін в сфері культурних цінностей. Другою незалежною змінною, що має вплив на пасіонарність, є готовність до здійснення дій для досягнення мети в нових (змінених) умовах. Поведінкові аспекти адаптивності, що реалізуються у довготривалості утримання цілі, допомагають розгортанню перетворювальної активності, здатності до втілення ідей, задумів тощо. Значення для пасіонарності імперативно-орієнтовного компоненту адаптивності (готовність особистості враховувати правила, норми середовища, до якого належить адаптуватися, орієнтування у вимогах нової ситуації, прийняття необхідності їх розуміння й врахування у власних реакціях і поведінці) підкреслює упорядкований характер пасіонарності, яка є диспозицією до вияву перетворювальної активності, схильністю до порушення балансу у взаємодії з середовищем, проте не передбачає примітивно хаотичної або дезорганізованої поведінки. Отримані результати регресійного аналізу вказують на той факт, що пасіонарність як схильність до втілення власних задумів та перетворення дійсності під впливом адаптивності забезпечує конструктивний характер взаємодії особистості із середовищем.

За допомогою якісного аналізу (метод «асів» і «профілів») вивчено психологічні характеристики осіб з різним рівнем пасіонарності. *Пасіонарна*

особистість характеризується орієнтацією на вирішення проблемних ситуацій, рішучістю в прийнятті рішень, вірою в удачу, орієнтацією на зміни, здатністю переключати агресію на діяльність або неживі об'єкти, прагненням відстоювати свої погляди та думки, екстраверсією, активною позицією в соціальних процесах та негнучкістю у спілкуванні. Для пасіонарних особистостей властиві труднощі у саморозумінні, сфокусованість на пошуку сенсу, внутрішня свобода, відчуття сповненої екзистенції, орієнтація на майбутнє, на втілення власних задумів. Життя сприймається як «сила бути». *Інпасіонарні особистості* відрізняються заклопотаністю, схильністю все ускладнювати, орієнтацією на дотримання правил, беспорядністю, підвищеною чутливістю до загрози. Характерні тривожність, почуття неповноцінності, незадоволеність життям, досягненнями, постійне очікування нещастя, соціальна пасивність та конформність. Особливостями інпасіонарних осіб є низький рівень прагнення до самоактуалізації, автономності, креативності та реалізації творчого потенціалу, переважання захисного механізму регресії. Втілення власних задумів блокується за рахунок фіксації на минулому досвіді, стереотипах. Життя сприймається як позбавлене сенсу, як «страх бути».

На наступному етапі здійснювався аналіз: 1) відмінностей у специфіці пасіонарності в групах обстежених, котрі різняться загальним показником адаптивності на рівні формально-динамічних та якісних характеристик; 2) відмінностей у пасіонарності в групах осіб, які різняться загальним показником адаптивності на рівні змістово-особистісних та соціально-імперативних характеристик; 3) специфіки пасіонарності в групах, які різняться ступенем зрілості адаптивності. В групах з різною адаптивністю (на рівні формально-динамічних та якісних характеристик), встановлено наявність статистично значущих відмінностей (за *t*-критерієм Стюдента) за наступними показниками пасіонарності: *«ергічний компонент»*, *«потребо-мотиваційний компонент»*, *«загальний показник пасіонарності»*, які домінують в групі адаптивних осіб ($p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$). При диференціації за загальним показником адаптивності (на рівні змістовно-особистісних та соціально-імперативних характеристик) статистично значущі відмінності зафіксовано за показниками компонентів пасіонарності: *«когнітивний»*, *«емоційний»*, *«ергічний»*, *«поведінковий»*, *«потребо-мотиваційний»*, *«загальний показник пасіонарності»*. Всі показники (за їх значенням) переважають в групі адаптивних осіб ($p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$).

Наведені дані демонструють, по-перше, вплив адаптивності на ступінь розвитку та якісну специфіку пасіонарності; по-друге, значущість для цього впливу ієрархічної організації самої адаптивності. Найбільш повноцінно щодо всіх компонентів пасіонарності здійснюють вплив особистісні аспекти адаптивності, тобто ті, що пов'язані із розвиненою саморегуляцією, усвідомленням та цілеспрямованим проектуванням власних адаптивних ресурсів, визнанням адаптивності як цінності. Саме ті якості, що утворюють її вищі рівні, викликають диференціацію практично у всіх компонентах пасіонарності та зумовлюють рівномірний прояв різноманітних її сторін, певну повноту та внутрішню злагодженість.

Встановлено наявність статистично значущих відмінностей на рівні $p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$ в групах осіб, які різняться загальним показником зрілості адаптивності, за наступними компонентами пасіонарності: «когнітивний», «ергічний», «вольовий», «потребо-мотиваційний», «загальний показник пасіонарності». В цих групах сконструйовані та описані профілі пасіонарності (рис.2). Кожна точка на графіках є усередненою оцінкою відповідного показника всіх представників виділених підгруп обстежених (група з високим рівнем зрілості адаптивності – Іад+, група з низьким рівнем зрілості адаптивності – Іад-). На вісі абсцис розташовані показники пасіонарності, на вісі ординат – їх значення, що надано у процентилях. Середня лінія ряду проходить через 50-й перцентиль. Аналіз профілів ґрунтується на попередньому ранжуванні й визначенні найбільш виражених показників профілю (за відхиленням від середньої лінії ряду в сторони кожного з полюсів).

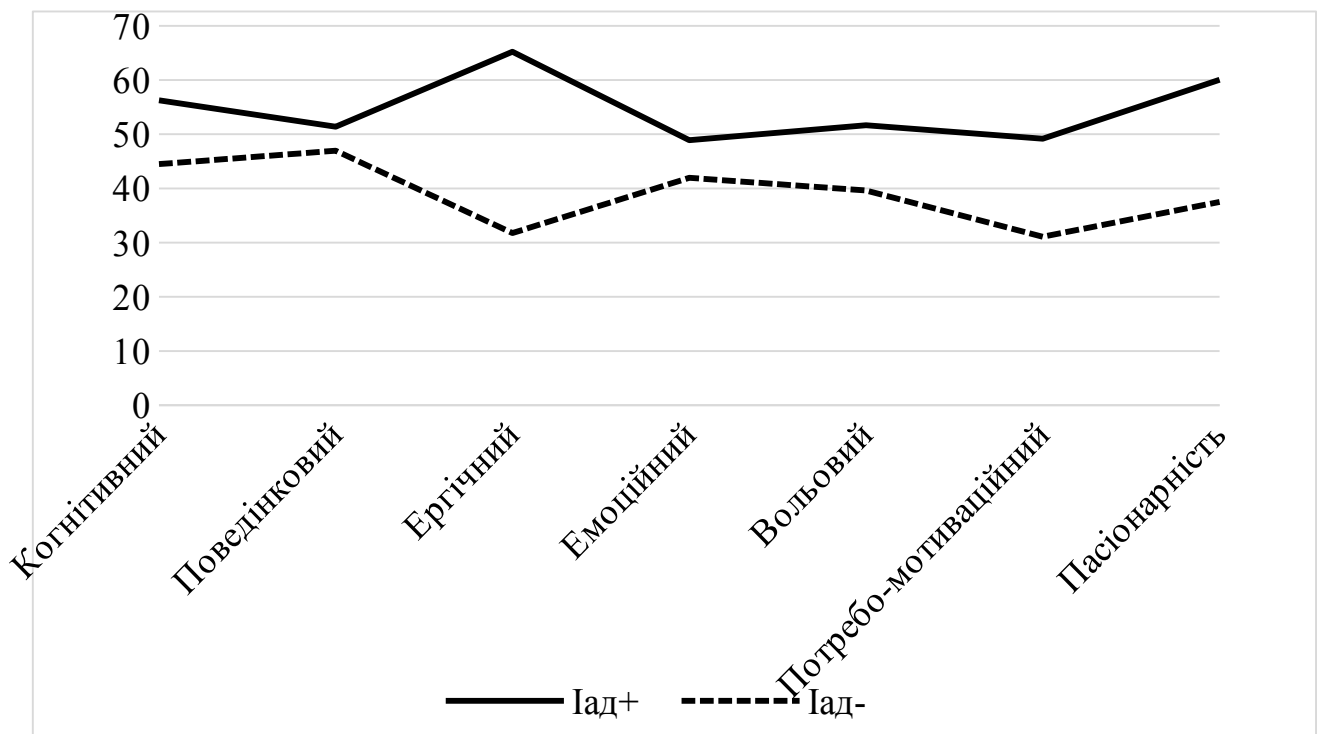

Рис. 2. Профілі пасіонарності осіб з різними характеристиками адаптивності

В цілому, для *адаптивних особистостей* властивий високий рівень пасіонарності, особливо домінуючими є ергічний та потребо-мотиваційний компоненти. Таким особам притаманна наполегливість в реалізації мети, схильність до перетворення середовища та створення нових умов для реалізації власних задумів. Ключовою характеристикою є здатність до високої енергії дії, резистентність до енергетичних витрат, бадьорість та ресурси сил в реалізації мети. Це є внутрішнім ресурсом, системою здатності адаптивної особистості як до продукування напруження, так і до його регуляції. *Неадаптивна особистість* характеризується інпасіонарністю, що виявляється в пасивному

сприйнятті дійсності, підпорядкуванні обставинам, відсутності перетворювальної активності. Неадаптивна особистість схильна до індіферентного сприйняття екзистенційних питань існування, що впливає на баланс Я та «данностей» існування (за І. Яломом) та блокує усвідомлення ситуацій, які потребують переструктурування досвіду. Таким особам властива низька волева спроможність щодо змін та трансформацій середовища; неадаптивні особистості не готові докладати зусилля, задля долання бар'єрів в реалізації своєї мети.

Отримані в ході емпіричного дослідження результати, в цілому, розкривають характер детермінації пасіонарності адаптивністю, котрі пропонують нове бачення проблеми співвідношення адаптивності як властивості, що врегульовує стосунки людини з середовищем на основі збереження балансу, та пасіонарності як властивості, що бере участь у регуляції взаємодії людини з середовищем на основі зламу попередніх пристосувань.

Емпірично встановлено, що зрілість адаптивності, яка виражає повноцінність та узгодженість її внутрішньої організації (всіх компонентів та рівнів) як цілісної системи, є важливою передумовою пасіонарності. Адаптивність як здатність адекватно та швидко адаптуватися в соціальному середовищі, гнучко регулювати взаємодію з оточенням дає особистості ресурс для прояву перетворювальної активності, реалізації задумів та цілей, повноцінного розгортання всіх аспектів пасіонарності.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми адаптивної детермінації пасіонарності особистості, що передбачало уточнення психологічного змісту поняття пасіонарності, розкриття її компонентів та встановлення закономірностей впливу адаптивності на структурно-динамічні параметри пасіонарності та її індивідуально-психологічні особливості.

1. Пасіонарність – стійка інтегральна властивість особистості, що виявляється у здатності до перетворення довколишнього світу, створення новизни (змін) через дієве втручання у хід процесів та подій; у схильності до порушення балансу у взаємодії з довколишнім середовищем, як способу утримання стабільності внутрішнього світу (вірність ідеям, задумам, цілям) та прояву аутентичного, концептуального Я (відчуття та реалізація покликання). Пасіонарність виявляється як схильність до перетворення дійсності (зміни середовища), спрямованої на реалізацію функціонально стійкої мети в просторі вирішення екзистенціальної задачі.

Психологічна структура екзистенційної задачі містить: функціональну задачу (цілісне розуміння умов та вимог проблемної ситуації, в якій ще немає рішення, воно лише позначається; втілення і реалізація власних задумів, вищих ідей); пошук функціонального значення для вирішення задачі (пошук елементів – відповідей, які стосуються питань свободи/відповідальності, життя/смерті, сенсу тощо), співвідношення між ними, інтеграція у досвід (у тому числі і

негативний, минулий); функціональне рішення: перетворення дійсності та дієве втілення задумів.

2. Експліковано компонентний склад пасіонарності. Як компоненти, що цілісно розкривають психологічну сутність цієї властивості, були виокремлені: емоційний, когнітивний, потребо-мотиваційний, ергічний, вольовий, поведінковий.

3. Визначено властивості особистості, які гіпотетично пов'язані з пасіонарністю: цілеспрямованість, висока пошукова активність, емоційна зрілість, конструктивна агресивність, лідерський потенціал, самоактуалізація та творче мислення, адаптивність. На основі аналізу функцій адаптивності, закономірностей її взаємодії з іншими властивостями особистості розроблено теоретичну модель детермінації пасіонарності адаптивністю. З'ясовано, що саме адаптивність зумовлює спектр феноменологічних ознак пасіонарності (конструктивність перетворювальної активності, зміну/утримання зв'язків із середовищем, функціональну стійкість мети, баланс Я та «данностей» існування), впливає на структурування компонентів пасіонарності, на механізми її функціонування (переструктурування проблемної ситуації, механізми відображеної суб'єктності, непряме цілепокладання, диференціація та ідентифікація), на внутрішню динаміку пасіонарності (нарощування / ускладнення зв'язків між компонентами, їх інтеграція; накопичення досвіду перетворення дійсності; ієрархізацію / гетерархізацію компонентів пасіонарності).

4. Вивчення пасіонарності особистості здійснювалося за допомогою створеного (у співавторстві) психодіагностичного тест-опитувальника «Методика діагностики компонентів пасіонарності». Результати апробації показали достатню міру її надійності, валідності, що дозволяє застосовувати методику в наукових та практичних цілях. Створено комплекс психодіагностичних методик, що спрямований на діагностику адаптивності та спектру властивостей особистості, які супроводжують прояви пасіонарності.

5. Виявлено значущі додатні кореляційні зв'язки (переважно на 1% рівні) між компонентами пасіонарності та широким спектром властивостей особистості (автономністю, прагненням до творчості, самоставленням, сміливістю, рішучістю, енергійністю, мрійливістю, сенсожиттєвими орієнтаціями, самовпевненістю, аутосимпатією, самоповагою, усвідомленістю життя, орієнтацією на майбутнє, адаптивністю та механізмами психологічного захисту – проекцією, компенсацією, інтелектуалізацією). З показниками комунікативної агресивності пасіонарність має від'ємні зв'язки.

6. Методом факторного аналізу виділено шість факторів: «цілеспрямованість, уявлення про майбутнє – практичність у життєвих справах»; «екзистенційність, наповненість життя сенсом – готовність змінюватися»; «адаптивність (змістово-особистісний та соціально-імперативний рівні) – комунікативна агресія»; «самопізнання – слабкість Я»; «адаптивність (формально-динамічний та якісний рівні) – залежність від

групи»; «пасіонарність, схильність до трансформації та перетворення дійсності».

7. Особистості з різним рівнем пасіонарності відрізняються специфікою проявів широкого спектру властивостей (за моделлю Р. Кеттела), комунікативної агресивності, самоактуалізації, сенсожиттєвих орієнтацій, усвідомленості життя, часової перспективи, захисних механізмів та їх якісно-кількісних поєднань.

8. Психологічним чинником пасіонарності є адаптивність, котра впливає на інтенсивність, комбінацію компонентів та індивідуальну специфіку пасіонарності. Встановлено, що адаптивність як континуально-ієрархічно організована властивість в процесі набуття своєї зрілості задає внутрішню динаміку пасіонарності та викликає зміни у її структурі. Саме зрілість як інтегральна характеристика, що передбачає наявність повноти, широти, функціональності, інтегрованості, усвідомленості адаптивності, створює «фундамент» задля прояву пасіонарності, є важливим чинником для конструктивної перетворювальної активності, спрямованої на досягнення функціонально стійкої мети, наполегливої реалізації певної ідеї.

Проведене дослідження вказує на необхідність подальшого наукового пошуку в напрямі аналізу механізмів формування екзистенційної задачі як процесуальної основи пасіонарності, вивчення динаміки розвитку пасіонарності, її функціонування в контексті екосистем, розробки психокорекційних програм з адаптивної регуляції проявів пасіонарності.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Иванова Я. В. Представление практических психологов о пассионарности: результаты контент – анализа сочинений. *Наука і освіта*. 2015. №10. С. 141-146.

2. Иванова Я. В. Сутність пасіонарності як властивості особистості. *Психологія і суспільство*. 2016. №3. С. 115-121.

3. Иванова Я. В. Диагностика компонентов пассионарности: презентация методики / О. В. Кузнецова, Я. В. Иванова. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Психологія. 2016. №1(6)/2(7). С. 78-82.

4. Иванова Я. В. Пассионарность и экзистенция: соотношение эмпирических показателей. *Наука і освіта*. 2016. №5. С. 178-183.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав:

5. Иванова Я. В. Особенности проявления пассионарности в контексте самоактуализации личности. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. С. 56-59.

6. Иванова Я. В. Структурно-динамічний аналіз пасіонарності в контексті адаптивної детермінації. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2018. С.47-52.

Публікації в інших наукових виданнях:

7. Іванова Я. В. Особливості впевненості у собі адаптивних та неадаптивних осіб / О. В. Кузнецова, Я. В. Іванова. *Проблеми сучасної психології особистості*: матеріали наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Одеса, 29 квітня 2014 р.). Одеса: Лерадрук, 2014. С.139-144.

8. Іванова Я. В. Особливості самоствалення у осіб з різним типом адаптивності. *Проблеми сучасної психології особистості*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (Одеса, 14 травня 2015 р.). Одеса: Лерадрук, 2015. С. 158-164.

9. Іванова Я. В. Компонентная структура пасіонарності / О. В. Кузнецова, Я. В. Іванова. *Соціалізація і ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства*: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 11-12 листопада 2016 р.). Київ: Віваріо, 2016. С. 68-70.

10. Іванова Я. В. Пасіонарність личности как потенциал будущих преобразований. Conference Proceedings of the 5th International Scientific Conference Problems and Prospects of Territories' Socio-Economic Development (Opole, Poland April 14-17, 2016). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. С. 160-162.

11. Іванова Я. В. Соотношение компонентов пасіонарності и временной перспективы. *Проблеми сучасної психології особистості*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, (Одеса, 20 травня 2016 р.). Одеса: ВМВ, 2016. С. 55-60.

12. Іванова Я. В. Сенсожиттєві орієнтації пасіонарної особистості. *Проблеми сучасної психології особистості*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, (Одеса, 25-26 травня 2017р.). Одеса: ВМВ, 2017. С. 67-72.

13. Іванова Я. В. Соотношение когнитивных характеристик пасіонарності и самоактуализации личности. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*: тези I Міжнар. наук.-практ. конф. (Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2017 р.). К.:Талком, 2017. С. 130-131.

14. Іванова Я. В. Пасіонарність як потенціал інноваційності. *Актуальні проблеми психології інновацій: теорія та практика*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Одеса, 15 вересня 2017 р.). Одеса: ВМВ, 2017. С. 138-141.

15. Іванова Я. В. Пасіонарність як психологічний предиктор самоактуалізації майбутніх вчителів. *Глобальні виклики педагогічної освіти в університетському просторі*: матеріали III Міжнародного конгресу (Одеса, 18-21 травня 2017 року). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 466-468.

16. Іванова Я. В. Особливості часової перспективи пасіонарних та інпасіонарних осіб. *Проблеми сучасної психології особистості*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, (Одеса, 17-18 травня 2018 р.). Одеса: ВМВ, 2018. С. 35-39.

Авторські свідчення:

17. А. с. Науково-методичний твір «Психодіагностичний тест-опитувальник «Методика діагностики компонентів пасіонарності» / О. В. Кузнецова, Я. В. Іванова, № 75035. Дата реєстрація 28.11.2017 р.

АНОТАЦІЯ

Іванова Я.В. Адаптивність як психологічний чинник пасіонарності особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2018.

Дисертаційну роботу присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню та емпіричному дослідженню особливостей пасіонарності, що зумовлені адаптивністю як багаторівневою властивістю особистості. Проведено аналіз наукових досліджень з проблеми пасіонарності особистості та її психологічних чинників. Аналіз психологічної сутності пасіонарності дозволив виділити наступні компоненти: емоційний; когнітивний; потреба-мотиваційний; ергічний; вольовий; поведінковий. Розроблено (у співавторстві) психодіагностичний тест-опитувальник «Методика діагностики компонентів пасіонарності». Результати апробації показали достатню міру її надійності, валідності. За допомогою якісного аналізу виділено і описано індивідуально-психологічні характеристики осіб з високим і низьким рівнем пасіонарності. Здійснено аналіз змін у співвідношенні компонентів пасіонарності, що зумовлені різнорівневими характеристиками адаптивності. Описано відмінності у показниках пасіонарності адаптивних та неадаптивних осіб. Встановлено, що адаптивність є психологічним чинником пасіонарності і в цій якості впливає на зміни інтенсивності, комбінацію компонентів й індивідуальну специфіку пасіонарності; саме зрілість адаптивності створює «фундамент» прояву пасіонарності та є важливим чинником для конструктивної перетворюючої активності.

Ключові слова: пасіонарність, компоненти пасіонарності, екзистенціальна задача, пасіонарна особистість, інпасіонарна особистість, автентичність, адаптивність, зрілість адаптивності.

Иванова Я. В. Адаптивность как психологический фактор пассионарности личности. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», Одесса, 2018.

Диссертационная работа посвящена теоретико-методологическому обоснованию и эмпирическому исследованию пассионарности как устойчивой характеристики личности, ее структуры и адаптивной детерминации. Проведен анализ научных исследований по проблеме пассионарности личности и ее психологических факторов. Определено, что пассионарность личности представляет собой устойчивое интегральное свойство личности, проявляющееся в способности к преобразованию действительности, создание

новизны (изменений) через действенное вмешательство в ход процессов и событий; в склонности к нарушению баланса во взаимодействии с окружающей средой как способа удержания стабильности внутреннего мира (верность идеям, замыслам, целям) и проявления подлинного, концептуального Я (ощущение и реализация призвания). Выделены, описаны и изучены компоненты пассионарности: эмоциональный (эмоциональная вовлеченность в процессе изменений); когнитивный (понимание своего предназначения в жизни; мысли о преобразовании действительности); потребностно-мотивационный (потребность в экзистенциальном исполнении, мотивация к преобразованию действительности); эргический (бодрость и ресурсы сил в реализации цели); волевой (готовность к преодолению барьеров в реализации цели); поведенческий (действия по противоборству привычным стратегиям, даже ценой определенной жертвы). Разработана теоретическая модель адаптивной детерминации пассионарности. Создан (в соавторстве) психодиагностический тест-опросник «Методика диагностики компонентов пассионарности». Результаты апробации показали достаточную степень его надежности, валидности. В результате корреляционного анализа установлено наличие значимых положительных связей между компонентами пассионарности и широким спектром свойств личности (коммуникативной агрессивностью, смысложизненными ориентациями, широким спектром свойств по Р. Кеттелу, самоактуализацией, осознанностью жизни, адаптивностью). Методом факторного анализа выделено шесть факторов «целеустремленность, представление о будущем – практичность в житейских делах», «экзистенциальность – готовность меняться», «адаптивность (содержательно-личностный и социально-императивный уровни) – коммуникативная агрессивность», «самопознание – слабость Я», «адаптивность (формально-динамический и качественный уровень) – зависимость от группы»; «пассионарность». По результатам множественного регрессионного анализа значимыми факторами пассионарности оказались компоненты адаптивности: идейно-трансформационный; готовность к осуществлению действий, направленных на достижение цели; императивно-ориентировочный (с положительным знаком); контрольно-регулятивный и субъективно-нормативный компоненты адаптивности (с отрицательным знаком). С помощью качественного анализа описаны индивидуально-психологические характеристики лиц с высоким и низким уровнем пассионарности в контексте свойств, сопровождающих ее проявления. Также изучены особенности пассионарности, обусловленные уровнем зрелости адаптивности. Эмпирически подтверждено, что адаптивность является психологическим фактором пассионарности, влияет на изменения интенсивности, комбинацию компонентов и индивидуальную специфику пассионарности. Установлено, что именно зрелость адаптивности создает «фундамент» пассионарности, является важным условием для проявления конструктивной преобразующей активности.

Ключевые слова: пассионарность, компоненты пассионарности, экзистенциальная задача, пассионарная личность, инпассионарная личность, аутентичность, адаптивность, зрелость адаптивности.

Ivanova Ya.V. Adaptability as a psychological factor of passionarity of personality. - Manuscript.

The dissertation for the psychology candidate's degree, speciality 19.00.01 - psychology, history of psychology. - State Establishment of «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky», Odesa, 2018.

The dissertation is attributed to the theoretical and methodological reasoning and to the empirical research of the special features of passionarity which are predetermined by adaptability as a multilevel property of personality. An analysis of scientific studies on the problem of passionarity of personality and its psychological factors has been carried out. Analysis of psychological essence of passionarity allowed to identify the following components: emotional; cognitive; need-motivational; ergic; volitional; behavioral. Psychodiagnostic test-questionnaire "Technique of diagnostics of components of passionarity" (in co-authorship) has been developed. The results of the approbation showed sufficient measure of its reliability, validity. Through qualitative analysis individually-psychological characteristics of persons with high and low level of passionarity have been identified and described. Analysis of changes in the ratio of components of passionarity due to multi-level characteristics of adaptability has been carried out. The differences in the passionarity indexes of adaptive and non-adaptive persons have been described. It has been found that adaptability is a psychological factor of passionarity and as such affects the changes of intensity, combination of the components and the individual specificity of passionarity; the maturity of adaptability creates the "foundation" of the manifestation of passionarity and is an important factor for constructive transformative activity.

Key words: passionarity, components of passionarity, existential task, passionarity personality, inpassionarity personality, authenticity, adaptability, maturity of adaptability.